

PIRMASIS „ATVIROS LIETUVOS KNYGOS“ DEŠIMTMETIS

JULIJA ZINKEVIČIENĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros katedra
Universiteto g. 3, LT-2734 Vilnius, Lietuva

REMIGIJUS MISIŪNAS

Vilniaus universitetas Knygotyros katedra
Universiteto g. 3, LT-2734 Vilnius, Lietuva

Pirmasis jubiliejus, paprastai dešimtmečio, – tai proga įvertinti laimėjimus ir nubrėžti ateities gaires. Ne išimtis ir Atviros Lietuvos fondo (ALF) Leidybos programa, užsakiusi Vilniaus universiteto Komunikacijos ir Filosofijos fakultetams atlikti jos inicijuotos serijos „Atviros Lietuvos knyga“ (toliau – ALK) tyrimą. Šis vyko 2001 m. pabaigoje – 2002 m. pirmojoje pusėje, kai kuriuose tyrimo etapuose dalyvavo ne tik minėtų fakultetų dėstytojai, bet ir studentai.

Šio straipsnio tikslas – pateikti visuomenei dalį tyrimo rezultatų, ypač susijusių su leidybiniais ALK aspektais.

Organizaciniai ALK leidybos aspektai

Pradinėje ALF struktūroje nebuvo numatyta vietos Leidybos programai. Ji atsirado iš Kanados 10-ojo dešimtmečio pradžioje atvykusio ten gimusio ir Toronto universitetą baigusio Darius Čuplinsko pastangomis. Oficialiai Leidybos programa buvo įkurta 1992 m. ir turėjo prisidėti prie abiejų pagrindinių fondo veiklos krypčių realizavimo:

- švietimo, leidybos, žiniasklaidos ir kitomis priemonėmis skleisti atviros visuomenės idėjas bei vertybes, visokeriopai stengiantis įgyvendinti visuomenės be tiesos monopolio viziją;
- skatinti institucinį šių idėjų bei vertybių įtvirtinimą, visomis priemonėmis stengiantis įgyvendinti visuomenės be valdžios monopolio viziją, skatinti naujų institucijų, galinčių savarankiškai plėtoti fondo keliamas idėjas, kūrimąsi.

D. Čuplinskas buvo pirmasis programos vadovas. 1995 m. jam išvykus į Budapeštą, Vidurio Europos universitetą (toliau – VEU), kur tapo Soroso fondų tinklo leidybos programų koordinatoriumi, vadovauti programai ėmė Giedrė Bautrėnienė-Kadžiuolytė, o 2001 m. pradžioje ją pakeitė Virginija Aleksiejūnaitė.

Formaliai nuo 1992 m. ALF veikė dvi atskiros programos – Leidybos bei Knygų leidėjų ir platintojų mokymo. Pirmoji buvo inicijuota skleisti atviros visuomenės idėjas leidžiant verstines humanitarinių ir socialinių mokslų knygas, kurios supažindina skaitytojus su šiuolaikinės intelektualinės kultūros kontekstu, skatina kritinį mąstymą, įvairių kultūrų tarpusavio supratimą, pateikia iki tol lietuvių skaitytojui nežinomas pamatinių visuomenės ir kultūros problemų sampratas, įtvirtina atviros visuomenės idėjas ir vertybes. Knygos verčiamos iš anglų, danų, italų, lenkų, olandų, prancūzų, rusų, vokiečių, senosios graikų, lotynų ir ispanų kalbų. Antrosios programos tikslas buvo padėti formuoti naujas leidybines struktūras Lietuvoje, tobulinti leidėjų ir knygų prekybininkų profesinę kvalifikaciją.

Fondui atsisakius minties steigti savo leidyklą abi programos turėjo ir vieną bendrą tikslą – padėti atsistoti ant kojų bei įgyti profesionalių įgūdžių savarankiškomis leidykloms, leidžiančioms humanitarinių ir socialinių mokslų literatūrą (tiek originaliąją, tiek verstinę), ugdyti vertėjus ir padėti jiems susirasti „savo“ leidyklą. Nuo 1997 m. jos buvo sujungtos į Leidybos programą, kurios vienas pagrindinių uždavinių, be ALK, – ugdyti stiprią, įvairią, nepriklausomą knygų leidybos ir prekybos pramonę kaip gyvybiškai būtiną kiekvienos atviros pilietinės visuomenės sudedamąją dalį.

Dešimtojo dešimtmečio pabaigoje šis uždavinys buvo išplėstas – šalia tradicinės buvo įtraukta ir elektroninės humanitarinių ir socialinių mokslų literatūros leidyba. Kartu programa siekia rūpintis knygų grandinės (autorius, vertėjas – leidykla – platinimas – biblioteka, skaitytojas) veiksmingumu, kiek įmanoma daryti įtaką valstybės politikai šioje srityje, koordinuoti kitus ALF leidybos projektus.

Spręsdama šiuos uždavinius Leidybos programa laikėsi ir laikosi pagrindinės Soroso fondų nuostatos – padėti atsistoti ant kojų naujoms, nepriklausomoms struktūroms, perteikti joms šiuolaikinę patirtį, laipsniškai mažinant rėmimą, kol galop leidyklos bus pajėgios pačios rasti kitų rėmėjų ar savo jėgomis leisti akademinę literatūrą.

Leidybos programos sėkmė daugiausia priklauso nuo knygų atrankos. ALK pradžia tapo 1991 metų lapkričio 6 dieną ALF valdybos posėdyje patvirtintas D. Čuplinsko parengtas knygų sąrašas, sudarytas remiantis Lietuvos ir užsienio konsultantų, taip pat ALF programų ekspertų rekomendacijomis. Prie ALK kokybės nuo pat pradžių prisidėjo ir recenzentai – ryškūs atitinkamų sričių specialistai: A. Sverdiolas, E. Kūris, V. Kavolis, A. Andrijauskas, R. Lopata, D. Kuolys, S. Žukas, V. Radžvilas, L. Donskis ir kiti. Jų uždavinys – įvertinti, ar tikslinga versti siūlomą veikalą, jei ne – vietoj jo pasiūlyti kitą.

Renkant naujas knygas atsižvelgiama į tai, kad leidybos projektai yra ilgalaikiai (knygos ciklas nuo pasirinkimo iki spaustuvės yra vidutiniškai 1,5 metų, bent jau taip gana optimistiškai darbo pradžioje teigė patys Leidybos programos vadovai). ALF stengiasi nepasiduoti pagundai leisti vien aktualias, tam tikru metu reikalingas, bet greitai savo turiniu senstančias knygas.

Bėgant laikui Leidybos programoje išsikristalizavo keturios serijos: „Atviros Lietuvos knyga“, „Pažintis“, „Filosofinės ir politinės minties klasika“ ir „Verslo gairės“, tačiau šiuo metu jos geriausiai žinomos kaip ALK.

„Atviros Lietuvos knyga“ yra pagrindinė ALF XX a. politikos, filosofijos, istorijos, teisės, ekonomikos ir kultūros mokslinių vekalų vertimų serija.

Klasikos serija nuo 1993 m. leidžiami svarbiausi humanitarinių ir socialinių mokslų klasikos veikalai (pasirodę iki 1914 m.).

„Verslo gairės“ – knygos apie verslą, vadybą ir finansus (orientuojantis į smulkaus verslo, finansų vadybos, marketingo, bankininkystės vadovėlius). Pradėtos leisti kaip atskira serija, bet jau 1993 m. perkeltos į ALK.

„Pažintis“ – serija nedidelių knygų, skirtų šiuolaikinėms humanitarinių ir socialinių mokslų pagrindinių temų sampratoms.

Šių keturių dalių kiekybinių rezultatų disproporcijas galima paaiškinti tuo, kad nemaža knygų išleidžia kitos ALF programos (teisės, kultūros ir kitos).

Pirmuosius programos darbo metus galima vadinti organizaciniais-administraciniais. D. Čuplinsko teigimu, iki 1992 m. vasaros dauguma darbų buvo administracinio pobūdžio – susirašinėjimas su autoriais ir užsienio leidyklomis bei autorių teisių agentūromis, vertėjų ir redaktorių ieškojimas, sutarčių su jais sudarymas, derybos su leidyklomis, kurios atsirinkdavo iš siūlomo leidinių sąrašo jas dominančias knygas ir siūlydavo jas išleisti. Šie jų siūlymai buvo vertinami savotiško uždaro konkurso būdu atrenkant laimėtojus.

1992 m. buvo sudaryta daugiau kaip 140 sutarčių. Dėl kiekvienos teko derėtis, derinti sąlygas ir prižiūrėti, kaip jos vykdomos. Be to, leidyba nėjo taip sparčiai, kaip kitąsyk tikėtasi turint omeny spaudai rengtų knygų kiekį. Sakysim, 1992 m. pabaigoje tokių būta 42; 1993 m. planuota išleisti 27, bet pasirodė tik keturios. Ryškesnis įsibėgėjimas pastebimas tik nuo 1994 m., kai per metus buvo išleista 16, o vėlesnių metų rezultatai svyruoja nuo 20 iki 36 knygų. Nepasitvirtino ir 1992 m. viltis leidžiant per metus po 25 knygas per ketverius metus išleisti šimtą (ši riba buvo pasiekta tik 1998 m.).

Leidybos programos finansinis pagrindas yra fondo skiriamos lėšos. Kai kurioms knygoms pasisekė rasti ir papildomų rėmėjų – tai JAV Informacinė tarnyba (USIS), Atviros visuomenės instituto (toliau – OSI) regioninė ir VEU Vertimų programa. Nuo 1996 m. Leidybos programai iš dalies tapus regionine, kai kurių knygų leidybą pradėjo finansuoti VEU Vertimų programa. Kartais rėmėjų susiranda patys leidėjai.

ALF dengia autorių teisių pirkimo, vertimo ir redagavimo, knygų reklamos, vidiinių recenzijų, užsienyje išleistų knygų pirkimo išlaidas; taip pat moka knygos gamybai skiriamus grantus.

Nepaisant 10-ojo dešimtmečio pradžios ekonominės situacijos, Leidybos programa disponavo nemažomis lėšomis, sakysim, 1992 m. ALK buvo skirta 60 000 dol., o

1993 m. – 110 000 dol. (šiuoliui atsiliepi ir neleidęs tiksliai prognozuoti išlaidų to meto kainų nestabilumas; manyta, kad vidutiniškai vienai knygai reikės apie 3000 dol., o per metus – 70 000 dol.). 1994 m. išlaidos vėl ūgtelėjo iki 113 500 dol., o 1995 m. – iki 188 032 dol. Vėliau skaičiai svyravo: 1996 m. Leidybos programos išlaidos buvo 149 647 dol., 1997 m. – 175 385 dol. 1998 m. programa gavo 120 000 dol. iš ALF ir 70 000 iš OSI biudžeto. Įspūdingi 1999 metų finansiniai rodikliai – net 450 687 dol., tačiau tai aiškintina tais metais pasikeitusia finansų apskaitos sistema, kai buvo įvertinta, kiek reikia lėšų išleisti visoms tuo metu pradėtoms rengti spaudai knygoms. Vėlesniais metais buvo skelbiami realūs, su tais metais išleistomis knygomis susiję finansiniai rezultatai: 2000 m. buvo išleista 109 000 dol., o 2001 m. – 78 700 dol.

Lėšos atskleidė ir ALF požiūrį į paramą Leidybos programoje dalyvaujantiems leidėjams. Pirmaisiais veiklos metais (1992 m. pabaigoje) leidybinė subsidija priklausė nuo keturių veiksnių: knygos apimties, jos kainos, gamybos kokybės (popierius, įrišimas), tiražo. Juos suderinus su leidėju buvo mokama leidybos nuostolius dengianti subsidija. Tuomet knygai reikėjo apie 2000 dol. paramos, bet kylant gamybos išlaidoms (pvz., manyta, kad popieriaus kainos 1993 m. pasieks pasaulines) ir mažėjant žmonių perkamajai galiai planuota, kad šis vidurkis pakils iki maždaug 3000 dol. (šios subsidijos tuo metu sudarė maždaug 70–80 proc., panaši proporcija išliko ir vėliau).

Keletą metų ALF paprastai mokėjo už autorių teises¹, finansavo vertimą, redagavimą bei leidybą, sudarydama sąlygas parduoti knygą už pirkėjui prieinamą kainą, neretai mažesnę už savikainą (bent jau taip buvo galima spręsti iš leidyklų sąmatų: pavyzdžiui, savikaina siekdavo 15 Lt, o knyga būdavo parduodama po 10 Lt). Ši sistema buvo naudinga tuomet įsisteigusioms ar jau ALF veiklos metais darbą pradėjusioms leidykloms.

Tačiau, matyt, atmenant laiko prasme ribotą fondo egzistavimą ir jo naudojamą „išėjimo“ taktiką (t. y. kūrimą savarankiškų struktūrų, kurios sustiprėjusios gali pačios funkcionuoti), nuo 10-ojo dešimtmečio vidurio imta ieškoti galimybių mažinti išlaidas. Būta įvairių siūlymų (neretai prasilenkiančių su Lietuvos realijomis), pavyzdžiui, ke-tinta mažinti tiražus, svarstyta apie du vienos knygos tiražus: leisti knygas kietais ir minkštais viršeliais, kaip įprasta Vakarų šalyse (faktiškai tai daroma siekiant knygų „ilgaamžiškumo“ – knygos kietais viršeliais skiriamos bibliotekoms). Siūlyta pirkti knygas bibliotekoms per kitas ALF programas, užuot dotavus leidybą, skirti paramą ne visai knygos leidybai (nes tokiu atveju leidėjas nesirūpina reklama, platinimu), o tik

¹1992 m. pabaigoje ALF buvo įsigijęs 27 knygų teises, t. y. beveik visų, kurių reikėjo. Didžiausių problemų kilo bendraujant su didelėmis JAV leidyklomis, kurios labai lėtai duodavo atsakymus. Keblumų būta ir su straipsnių rinkiniais, kurių kiekvienas straipsnis turi atskirą teisinį savininką. Už teises teko mokėti mažiau, negu tikėtasi – vidutiniškai apie 200 JAV dol. už pavadinimą. Be to, buvo knygų, kurių teisės buvo įsigytos nemokamai (pvz., J.Gray „Liberalism“, P. Burke „The Renaissance“).

dalinę (leidėjas dalį pajamų turėtų susirinkti pardavęs tiražą) bei rasti paramos formų, kurios skatintų leidėją propaguoti knygą.

Pastarieji siūlymai atitiko fondo nuostatas. Baigiantis 10-ajam dešimtmečiui pradėta laipsniškai mažinti ALF paramą, kartu skatinti leidėjų iniciatyvą. Visu šimtu procentų buvo remiamas tik knygos parengimas, o gamyba – veik ne, t. y. mažėjo grantai leidykloms. Fondas buvo užsibrėžęs laipsniškai juos mažinti nuo 280 dol. vienam lankui 1998 m. (šie metai laikomi didžiausio leidybos pakilimo Lietuvoje metais) iki 170 dol. 2001 m., bet netesėjo (t. y. grantai buvo mažinami, tačiau 170 dol. ribos nepasiekė). Priežastis – 1998 m. Rusijos krizė, kurios padarinius Lietuva skaudžiausiai pajuto 1999 m. Tokiomis sąlygomis ypač padidėjo ALF vaidmuo palaikant jam svarbios literatūros leidybą, nes valstybė rėmė (ir iki šiol remia) daugiausia vietinių autorių originaliąją grožinę ir vaikų literatūrą, taip pat su kultūros paveldu susijusias knygas. Be to, kai kurie užsienio donorai tuo metu nustojo remti verstinių knygų leidybą Lietuvoje. Dėl sunkios ekonominės padėties kai kurios leidyklos ėmė atsisakyti leisti knygas arba prašė leidimo sumažinti tiražus (pvz., „Scena“ atsisakė leisti konkurso būdu laimėtas knygas – J. Keane „Žiniasklaida ir demokratija“ ir P. Brook „Kaitos taškas“, o A. Artaud „Teatrą ir jo antrininką“ vietoj sutarto 2500 egz. norėjo leisti 1500 egz. tiražu).

Fondo galimybės taip pat nebuvo neribotos ir tik kai kurioms knygoms pavykdavo padidinti paramą². Tačiau 2002 m. jaučiant, kad dėl granto menkumo daugėja leidybos problemų³, ketinta jį didinti.

Sykiu antroje 10-ojo dešimtmečio pusėje buvo pertvarkoma ir Leidybos programos organizacinė veikla (beje, dėl vidinių ALF priežasčių 1996 m. buvo svarstytas programos statusas, bet nutarta nejungti jos nei su Kultūros programa, nei su programa „Švietimas Lietuvos ateičiai“ – ŠLA). Pereinamuoju laikotarpiu galima laikyti 1996–1997 metus, kai buvo pradėti taikyti D. Čuplinsko ir G. Bautrėnienės kartu su OSI regioninės leidybos centru (RPC) parengti nauji darbo principai (tiesa, anksčiau pradėtoms leisti knygoms dar buvo taikomos senos taisyklės).

Galima pastebėti tam tikrus leidybinės sistemos struktūrinimo bandymus. Buvo sukurta ekspertų grupė, į kurią, be naujų narių, ketinta įtraukti ir po ekspertą iš ŠLA, mokslo ir studijų, teisės arba verslo ir ekonomikos programų, kad palengvėtų programų koordinavimas, t. y. pasikeitimas informacija. Tiesa, dėl netolygaus darbo krūvio

² Pavyzdžiui, minėtai „Scenai“ fondas skyrė papildomą paramą J. Keane knygai, o P. Brooko – ne. Be to, ALF mažindavo paramą ir tais atvejais, kai sužinodavo, kad leidėjas yra gavęs paramą konkrečiai knygai ir iš kitų šaltinių, kaip nutiko su C. Miloszo knyga „Gimtoji Europa“, kurios grantas buvo sumažintas nuo 11 200 Lt iki 3000 Lt.

³ Pavyzdžiui, 2001 m. pabaigoje leidykla „Garnelis“, 2000 m. konkurse gavusi teisę leisti H.S. Simono knygą „Administrative behaviour“ (parama – 5160 dol.) ir L.S. Dawidowicz „From that Place and Time“ (5170), dėl lėšų stokos jų atsisakė; taip pat savo laimėtų knygų atsisakė ir „Tyto alba“.

buvo sunku numatyti, kiek reikia ekspertų, nes kartais daugybę tokių darbų reikėdavo padaryti per vieną savaitę.

Buvo patvirtinta ir Leidybos programos taryba – E. Aleksandravičius A. Jokubaitis, A. Klimas, S. Urbonavičius, D. Čuplinskas, N. Kasatkina, K. Navakas. Kai kurie iš jų aktyviai prisidėjo prie ALK tobulinimo; tiesa, laikui bėgant tarybos sudėtis keitėsi. Be to, techniniai leidybos klausimai buvo pavesti spręsti sudarytai ir 1997 m. kovo 24 d. ALF valdyboje patvirtintai techninių ekspertų-konsultantų grupei, kuri buvo bendra Leidybos bei ŠLA vadovėlių leidybos programoms. Ją sudarė spaudos, knygų apipavidalinimo, autorių teisių specialistai ir vertėjai, kurių uždavinys – vertinti leidyklų pateiktas sąmatas, vertimo, redagavimo kokybę, sutarčių ir kitus teisinius klausimus, maketus, meninį apipavidalinimą (iki tol leidyklų pateiktų sąmatų vertinimas buvo labiau atsitiktinis). Ekspertai paprastai dirbo atskirai, t. y. atlikdavo savo srities ekspertizę, o kartu susirinkę teikdavo rekomendacijas tarifų ir kitais klausimais.

Kaip minėta, tuomet pradėtoms rengti knygoms liko galioti sena rėmimo tvarka, bet dirbant su kitomis taikyta nauja. Pokyčių esmę sudarė perėjimas nuo 1997 m. vasario 1 d. prie leidybos organizavimo konkurso tvarka. Konkursuose galėjo dalyvauti leidyklos, per pastaruosius 12 mėn. išleidusios bent vieną ne mažesnę nei 10 autoriinių lankų socialinių ir humanitarinių mokslų knygą. Programos tarybos išrinktiems laimėtojams skiriamas fiksuoto dydžio (atsižvelgiant į knygos apimtį) grantas.

Konkursas organizuojamas kartą per metus. Jo tikslas – skatinti leidyklas kokybiškai rengti bei leisti humanitarinių ir socialinių mokslų srities verstines knygas, pasieltkiant patyrusius ir ugdant jaunos vertėjus. Knygos pasirenkamos iš ALF pateikto ir Koordinacinės tarybos patvirtinto sąrašo (tai tarsi ALF užsakymas) arba jas siūlo pačios leidyklos. Informacija apie konkursą skelbiama periodinėje spaudoje.

Konkurso dalyviai turi pateikti patvirtintos formos paraiškas, o knygoms versti pasirinkti kvalifikuotus vertėjus ir numatyti galimus įvairių priedų autorius, pageidautina – ir specialiuosius redaktorius ar konsultantus. Leidėjas gali pristatyti ir keleto puslapių bandomąjį vertimą, taip pat pateikti išleistų knygų pavyzdžių (1–5), informacijos apie save (pagal ALF anketą), detalų konkurso knygų marketingo planą, konkrečių knygų vertimų paraiškas (pagal formą) su vertėjo CV bei rašytiniu sutikimu versti, o jei pati leidykla siūlo išleisti knygą – turi pateikti jos originalą arba kopiją, vieną atitinkamos srities specialisto recenziją ir autorių teisių sutartį (jei tokia yra).

Konkurso vertinimo komisija – Koordinacinė taryba savo veiklą grindžia bendrais ALF koordinacinių tarybų nuostatais, konkurso nuostatais bei Leidybos programos ir Soroso fondų bendrąja leidybos strategija. Jos pareiga – vertinti gautas paraiškas, nustatyti laimėtojus ir grantų dydį, spręsti, ar verta kai kurias paraiškas atidėti, numatyti kito konkurso organizavimo principus ir galimus pakeitimus.

Komisijos nariai turi peržiūrėti visas paraiškas ir vertinti jas pagal penkių balų skalę. Jei knygą pretenduoja leisti tik viena leidykla, komisija turi nustatyti, ar ji gerai

tam pasirengusi; jei kelios, tuomet vertinama pagal atskirus kriterijus (vertėją, marketingo planą, leidyklos patirtį, ankstesnį sutarčių laikymąsi, dizainą, numatomą išleidimo datą, tiražą).

Leidyklų pasiūlytas knygas komisija, pasitelkusi ekspertus, pirmiausia vertindavo, ar jos tinka serijai, paskui – pagal tuos pačius kriterijus, t. y. leidyklos pasirengimą leisti knygą. Komisijos sprendimu atskiros paraiškos būdavo duodamos vertinti tos srities specialistams. Galutinis vertinimo balas būdavo nustatomas išvedus vidurkį. Konkursio rezultatai skelbiami spaudoje, o dalyviai dar informuojami apie juos raštu.

ALF su konkursą laimėjusiomis leidyklomis pasirašo sutartį, kurioje aptariami ir joms keliama reikalavimai. Komisija kas 3–6 mėnesiai, pasitelkdama ekspertus-konsultantus, turi atlikti padarytų darbų ekspertizę, pratęsti ar nutraukti granto mokėjimą. Konkursą laimėjusios knygos turi būti leidžiamos su serijos „ALK“ ženklu, bendru jos ISSN numeriu, taip pat ISBN numeriu bei tekstu apie seriją, nurodoma, kad leidimą rėmė ALF.

Pirmajame, 1997 metų konkurse dalyvavusios 24 leidyklos pareiškė norą leisti 117 knygų. Laimėtojomis buvo paskelbtos 33 knygos, kurias leisti turėjo 16 leidyklų. Antrajame, 1998 metų konkurse 21 leidykla pareiškė norą leisti 118 knygų; konkursą laimėjo 48 knygos, kurias leisti gavo teisę 18 leidyklų. Pasiteisino ir konkurso siekis įtraukti į serijos leidimą naujas leidyklas – tarp laimėtojų tokios buvo trys.

Vadovaujantis bendrąja strategija grantų už autorinį lanką dydis buvo sumažintas apie 15 proc. ir įvestos dvi knygų kategorijos – sąlygiškai „populiariesnų“ ir sudėtingesnių, potencialiai sunkiau parduodamų (nuo knygos priskyrimo vienai ar kitai kategorijai priklausė grantų dydis). Rengiant 2001 m. konkursą buvo numatyta skirti kelių dydžių grantus: 235 dol. už autorinį lanką, jei knyga itin sudėtinga ir ją leisti pasirinko tik 1–2 leidyklos, ir 215 dol. – jei knygą pretenduoja leisti trys ir daugiau leidyklų. Taip pat buvo numatyta galimybė skirti papildomų lėšų ypač sudėtingam vertimui, iliustracijoms ir pan.

1999 m. konkurse dalyvavo vėl 24 leidyklos. Palyginti su praėjusiu, matomi tam tikri pasikeitimai: paraiškoje reikėjo nurodyti pasirinktos leisti knygos eilės numerį (pagal sąrašą), autorius, sudarytojus, originalo pavadinimą, siūlomą jo vertimą į lietuvių kalbą, sritį, apimtį, autorių teisių savininkus, vertėją, numatomų priedų autorius, išleidimo datą, tiražą, popierių ir įrišimo būdą, esamus ir galimus rėmėjus.

Leidyklos anketoje reikėjo nurodyti savo duomenis, išleistų knygų skaičių (originalių ir verstinių), metinę apyvartą, paskutinių trejų metų knygų leidybos išlaidas, tris sėkmingiausias knygas, keletą rengiamų spaudai knygų pavyzdžių, platinimo kanalus, spaustuves, ar knygos buvo remtos, ar kada nors kreipėsi į užsienio leidėjus dėl autorių teisių įsigijimo (su pavyzdžiais). Be to, reikėjo pateikti gamybos išlaidų sąmatą su duomenimis apie leidinį, rankraščio rengimo, gamybos ir kitas išlaidas, numatomas pajamas, nuostolius. Paraiškos rodo, kad būta knygų „lyderių“, kurias pretendavo leisti

po kelis leidėjus. Štai S. Rose-Ackerman knygą „Corruption and Government“ norėjo leisti net septynios leidyklos, dar į dvi knygas pretendavo po keturias, į devynias – po tris, į septynias – po dvi, į kitas – po vieną leidyklą.

Konkurse buvo atsižvelgiama, kaip leidyklos anksčiau laikėsi sutarčių, ar įsigijusios autorių teises, ar turi patirties tam tikroje srityje, taip pat į paraiškos kokybę, išleistų knygų dizainą, verslinį mąstymą ir marketingą. Pirmąsyk dalyvaujančioms leidykloms buvo pridėdamos balas, kaip ir turinčioms kitų finansavimo šaltinių. Be to, komisija laikėsi principo pirmąsyk dalyvaujančioms leidykloms skirti po knygą (į daugiau knygų jos galėjo pretenduoti nebent jei turėtų kitų rėmėjų). Tiesa, dėl geros paraiškų kokybės būta problemų atrenkant geriausias. Be to, kaskart komisijai iškildavo keblumų, susijusių su ribotu biudžetu, todėl knygos būdavo remiamos iš kitų ALF programų.

Kituose, 2000 ir 2001 m. konkursuose buvo stengiamasi išlaikyti panašias tendencijas. 2000 m. 16 leidyklų pateikė 87 paraiškas (iš 52 siūlytų knygų leidyklos pasirinko 38), o 2001 m. buvo gautos 122 paraiškos iš 21 leidyklos (iš ALF pateikto 56 pozicijų verstinių knygų sąrašo buvo pasirinktos 45). OSI buvo pasirengęs suteikti pusę finansavimo 29 knygoms. Dalį knygų buvo numatoma finansuoti iš ALF teisės, kultūros ir medicinos programų lėšų. Tiesa, palyginti su ankstesniais konkursais, į akis krinta tai, kad mažėjo siūlomų knygų sąrašai ir praktiškai leidyklos prarado galimybę siūlyti savo knygas dėl to, kad jos siekė įsiūlyti fondui savo projektus, kurie neatitikdavo ALF nuostatų, be to, daug fondui aktualių knygų nesulaukdavo leidėjų dėmesio.

ALF santykiai su leidyklomis

Sprendžiant iš įvairių dokumentų, Vertimų programa iš pradžių bendradarbiavo su 6 ar 12 leidyklų. Vėliau jų skaičius nuolat didėjo ir ši tendencija išlieka iki šiol, t. y. kiekviename konkurse dalyvauja vis naujų leidyklų.

Iš pat pradžių ALF laikėsi nuostatos remti naujas, nepriklausomas leidyklas (tik joms sustiprėjus 10 dešimtmečio viduryje tarp leidyklų, bendradarbiavusių su ALF, atsirado valstybinės – „Mintis“ ir MELI). Tarp pirmųjų su ALF bendradarbiavusių leidyklų buvo tos, kurios tuo metu orientavosi į humanitarinius ir socialinius mokslus: „Baltos lankos“, „Pradai“, „Aidai“, „Amžius“, „Vaga“; vėliau atsirado plėtusios savo veiklą, pavyzdžiui, „Alma littera“, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, „Vyturys“, bei ieškojusios platesnių galimybių „startui“ kaip, „Eugrimas“ ir kitos.

Leidyklų santykiai su ALF grindžiami sutartimis, kurios kito priklausomai nuo Leidybos programos pokyčių. Vienos sutartys būdavo darbo pradžioje, iki buvo įvesta konkurso tvarka, kai leidyklos gaudavo iš ALF spaudai parengtus rankraščius ir turėdavo pasirūpinti knygos išleidimu ir realizacija, kitos – leidykloms vis labiau įsitraukiant į knygos rengimą, o fondui pasilikus tik finansinę paramą ir dar kai kuriuos kitus kontrolės svertus.

Sutartys rodo Leidybos programos vykdymo pokyčius. Dešimtojo dešimtmečio viduryje leidyklos buvo vis labiau įtraukiamos į knygos rengimą, jos pačios turėjo mokėti honorarus vertėjams, komentarų autoriams, redaktoriams, rodyklių sudarytojams, rinkėjams, korektoriams, maketuotojams ir dizaineriams bei su šia veikla susijusius valstybinius mokesčius. Taip pat leidyklos turėjo organizuoti knygų vertimą, komentarų rašymą, kalbos ir mokslinį redagavimą, surinkimą, korektūrų skaitymą, meninį apipavidalinimą ir maketavimą, būti atsakingos už visą darbą, o fondas turėjo teisę pareikšti pastabų dėl vertimo tikslumo, kalbos taisyklingumo ir stiliaus. Iki sutarto laiko atlikti darbai turėjo būti pateikti susipažinti fondui. Šis galėjo pareikšti pastabų dėl jų kokybės ir atitikimo sutarties sąlygas, o leidėjas privalėjo pašalinti trūkumus per sutartą laiką.

Vėliau, perėjus prie konkurso sistemos, leidyklos sutartyse įsipareigodavo išleisti knygą pagal tam tikras sąlygas – tiražo dydį, apimtį, formatą, įrišimą ir pan. – ir rūpintis visomis medžiagomis, reikalingomis spaudai bei įrišimui, ir viskuo, kas susiję su leidinio spausdinimu, įrišimu, realizavimu. Tam gaudavo iš fondo neatlyginamą finansinę paramą, turėjusią padengti knygos leidimo nuostolius. Be to, leidyklos tapo atsakingos už autorių teisių įsigijimą, joms perėjo pareiga rasti vertėjus (fondas pasiliko teisę aprobuoti šį jų pasirinkimą per mėnesį nuo bandomojo vertimo, ne mažesnio kaip 0,25 autorinio lanko, ar 10 000 spaudos ženklų, įteikimo), sudaryti su jais sutartis ir besąlygiškai laikytis numatytų terminų, vykdyti visus įsipareigojimus.

Laikui bėgant kito ir knygų kartotinio leidimo (papildomo tiražo) nuostatos. Sakysim, iš pradžių leidėjas turėdavo įsipareigoti antraštinio puslapio antroje pusėje nurodyti, kad leidinio vertimą ir parengimą parėmė ALF, vėliau būdavo galima kartotinai leisti tik gavus leidinio ir jo iliustracinės medžiagos autoriaus turtinių teisių turėtojų bei ALF rašytinius sutikimus. Šiuo atveju leidėjas turėjo neatlyginamai perduoti ALF nuosavybėn penkis kartotinio leidimo egzempliorius.

Kurį laiką fondo parama leidėjams būdavo teikiama dviem etapais. Pirmoji dalis (avansas) būdavo mokama per leidyklos ir fondo sutartą laiką pasirašius sutartį, antroji – per sutartą laiką fondui peržiūrėjus leidinio maketą. Šiuo metu pirmoji paramos dalis mokama per 15 darbo dienų, kai leidykla pateikia fondui autorių teisių sutarties arba susirašinėjimo kopijas. Antroji – per 15 darbo dienų, kai fondas aprobuoja leidėjo pateiktą sutartį su vertėju ir tam tikrą suredaguoto vertimo rankraščio dalį bei dokumentus, patvirtinančius mokesčio už autorių teises sumokėjimą turtinių teisių turėtojui. Likusi atlyginimo suma mokama leidėjui per 15 darbo dienų, kai fondas raštu aprobuoja leidėjo pateiktą signalinį leidinio egzempliorių (be jo leidėjas neturi teisės tiražuoti leidinio) ir leidėjas pateikia dokumentus, patvirtinančius, kad atsiskaitė su vertėjais, ir dokumentus iš spaustuvės, kad visas tiražas išspausdintas (fondas turi teisę tai patikrinti, bet beveik miekada ja nesinaudoja).

Sutartyse visada būdavo užsakymo eigą kontroliuojantys saugikliai. Sakysim, iš pradžių leidėjas, jei nesilaikė atlikimo termino, turėjo mokėti fondui 2 proc. netesybų už kiekvieną pavėluotą 10 dienų laikotarpį (bauda taikoma neišmokėjai paramos daliai), bet ne daugiau kaip 40 proc. Jei darbas būdavo atliekamas ne laiku ar nekokybiškai ir paaiškėdavo, kad negalės būti tinkamai atliktas, fondas turėjo teisę sutartį nutraukti ir reikalauti, kad leidėjas grąžintų rankraštį, sumokėtų avansą ir atlygintų nuostolius. Šiuo metu, jei leidėjas nesilaiko sutarties, fondas turi teisę bet kuriuo užsakymo vykdymo momentu ją nutraukti ir perimti visas leidyklos teises bei įsipareigojimus fondui, vertėjams, autorių teisių savininkams, reikalauti sumokėti dvigubai tiek, kiek leidykla buvo gavusi sutarties nutraukimo dieną. Be to, fondas turi pranešti autorių teisių savininkams apie sutarties nutraukimą ir apie leidėjo sutikimą jo įsigytas teises perduoti fondo nurodytam kitam leidėjui. Už terminų nesilaikymą leidėjas moka 2 proc. baudą (skaičiuojamą viso atlyginimo sumos atžvilgiu) už kiekvieną pavėluotą mėnesį. Beje, kai ALF pateiktas vertimas šiek tiek neatitinka jo keliamų reikalavimų, fondas turi teisę grąžinti jį pataisyti per nustatytą terminą, bet jei vertimas labai prastas ar per nustatytą terminą nepateikiamas kokybiškas suredaguotas tekstas, fondas turi teisę arba pareikalauti kito vertėjo ir nustatyti naujus terminus, arba nutraukti sutartį.

Tiesa, sutartyje buvo numatytos galimybės ją papildyti bei pakeisti, jei buvo sudaroma raštu ir pasirašoma leidėjo bei fondo; taip pat reikalavimai, kad jei viena iš šalių negali vykdyti kurio nors numatyto susitarimo, ji apie tai privalo nedelsdama informuoti kitą šalį dėl sutarties papildymo, pakeitimo ar nutraukimo. Šalių susitarimu sutartis galėjo būti nutraukta bet kuriuo metu. Tuo atveju, jei tai įvykdavo vienos iš jų iniciatyva ar dėl kaltės, ši privalėjo kitai atlyginti išlaidas ir sumokėti 10 proc. dydžio baudą, skaičiuojant nuo turėtų išlaidų. Taip pat sutartyje numatoma, kad jei leidykla likviduojama ar bankrutuoja, ALF turi galimybę neparduotą tiražo dalį supirkti už pusę leidinio savikainos.

Knygų leidybos ypatybės

Leidimo laikas. Prie sunkiai sprendžiamų leidybos problemų galima skirti ALK knygų leidimo „ilgaamžiškumą“. Kaip minėta, pačių ALF darbuotojų teigimu, tikėtasi, kad leidyba truks 1,5 metų, bet į šį terminą „tilpo“ nedaug knygų. Yra tokių, kurių leidimas užtruko veik dešimt metų, tačiau daugelis išleidžiamos per trejus–penkerius. Pavyzdžiui, 1994 m. į seriją įtraukta H. G. Gadamerio knyga „Istorija, menas, kalba“ išleista 1999 m.; Cz. Miloszo „Ulro žemė“ – 1996 m.; N. Davieso „Dievo žaistas“ – 1998 metais.

Toks „ilgaamžiškumas“ aiškintinas rūpesčiu knygos poligrafine kultūra, vertimo specifika, kvalifikuotų vertėjų stoka ir užimtumu, lėšų stygiumi (sumažinus grantus,

leidykloms tenka ieškoti dalies finansavimo, ši problema tampa dar skaudesnė paaishkėjus, kad grantas apskaiciuotas netiksliai, o knygos leidimas įstringa, kol leidėjas suieško papildomo finansavimo šaltinių arba visai atsisako knygos).

Vertimas ir redagavimas. Viena iš leidybinio „ilgaamžiškumo“ priežasčių – tai vertimo specifika. ALK serijai parinktų knygų vertimui ir redagavimui reikia ypatingo dėmesio ir kokybės. Pradėjus seriją manyta, kad didžiausios bėdos bus susijusios su leidyba, spaustuvėmis, popieriumi ir t. t., bet paaishkėjo, kad daugiausia rūpesčių kelia vertimų kokybė, ir nuo 1992 m. vasaros D.Čuplinskui vis daugiau laiko teko skirti jų tikrinimui.

Keletą metų fondas pats ieškodavo vertėjų ir redaktorių. Veik visų vertėjų buvo prašoma atlikti bandomuosius vertimus, kurių pagrindu būdavo atliekama ekspertizė prieš pasirašant sutartis. Su daugeliu vertėjų tekdavo dirbti vertimo metu, padedant išsiaiškinti kalbos neaiškumus, derinant naujų terminų vartojimą su specialistais, o daugiausia laiko atimdavo atliktų vertimų tikrinimas.

Sutartis su vertėjais sudarydavo ALF. Jos panašios į įprastas sutartis, kurias leidyklos sudaro su vertėjais. Ko gero, išimtis būtų reikalavimas vertėjui parengti ir įteikti sąrašą visų tekste vartojamų specialių terminų, kurių vertimas į lietuvių kalbą nėra savaime aiškus, su lietuviškais atitikmenimis, o prireikus – trumpais jų aiškinimais. Vertėjas neturėjo teisės be rašytinio ALF sutikimo duoti vertimą ar jo dalį leisti kitiems asmenims ar organizacijoms, be to, privalėjo įsipareigoti, ALF pareikalavus, nedelsiant pataisyti vertimą (tam reikalingas laikas buvo nustatomas šalių susitarimu). Sutartis būdavo nutraukiama, jei ALF nustačius vertimo trūkumus vertėjas atsisakydavo rankraštį tvarkyti ar jei laiku neįteikdavo pataisyto. ALF sutartyje numatytas teisės ir pareigas galėjo visiškai arba iš dalies perduoti kitoms organizacijoms. Dėl sutarties kilę ginčai galėjo būti nagrinėjami įstatymo nustatyta tvarka.

Vertėjams, bent jau 1992 m. pabaigoje, mokamas honoraras priklausė nuo teksto sudėtingumo, kalbos, iš kurios versta, ir vertėjo patirties. Tačiau veikiai (bent jau 1995 m. ALF duomenimis) tapo sunku prisikalbinti gerus vertėjus, nes leidyklos daugiau mokėjo už grožinės literatūros vertimus (tas pat pasakytina ir apie redaktorius); be to, vertėjus viliojo ir kitos verslo struktūros (tiesa, leidėjų nuomone, ALF sukėlė vertimų kainas ir, perėjus prie konkursų, jiems buvo labai sunku derėtis su vertėjais). Dešimtojo dešimtmečio pradžios duomenimis, vertėjų ir redaktorių darbo išlaidos sudarė apie 15–20 proc. bendrų išlaidų.

Aptariamo dešimtmečio pabaigoje leidykloms pradėjus pačioms dirbti su vertėjais, ALF kontroliuoja jų darbo kokybę (pradedant bandomaisiais vertimais ir baigiant atlikto vertimo ekspertizę). Nors pereita prie naujos tvarkos, ALF dar ilgą laiką rūpinosi naujų vertėjų paieška, nuolat gausindamas jų būrį. Deja, ALK serijos leidyboje dalyvavusių vertėjų analizę sunkina duomenų stoka, nes tik nuo 1998 m. ALF pradėjo

išsamiau kaupti žinias apie juos. Rasti duomenys atskleidžia tik 1992 m. pabaigos situaciją, kai programoje dalyvavo per 35 vertėjus ir apie 15 redaktorių. Peržiūrėjus pačių ALK leidybos duomenis, vertėjų būta daugiau kaip 110 (įskaitant ir vieną kolektyvinį – UAB „Pačiolis“). ALF siekis versti iš originalo lemia kalbinį vertėjų pasiskirstymą: daugiausia dirbo vertėjų iš anglų kalbos – per 60; kitų – daug mažiau: iš prancūzų – per 10, graikų – 5, lotynų, rusų ir lenkų – po 3, ispanų, olandų ir danų – po vieną. Verčiamų tekstų sudėtingumas lėmė tai, kad vieną knygą („Filosofijos įvadas“) vertė net šeši vertėjai, 14 knygų – po du, dvi – po keturis.

Peržiūrėjus vardinį vertėjų sąrašą į akis krinta tai, kad jį galima dalyti į dvi dalis. Vieną sudarytų profesionalūs vertėjai ir vertėjai-mokslininkai, pradėję savo veiklą iki 1990 m. ir tapę pirmuoju ALK serijos vertėjų branduoliu. Vieni ryškiausių šios grupės atstovų – profesoriai R. Plečkaitis, A. Šliogeris (išvertė mažiausiai po šešias knygas), A. Sverdiolas (penkias), A. Degutis (mažiausiai 13), A. Tekorius, tokie profesionalūs vertėjai kaip A. Sabonis, L. Jonušys ir kiti.

Antrą grupę sudaro vertėjai, pradėję mokslinę ir vertėjo veiklą prieš pat 1990 m. ar jau 10-ajame dešimtmetyje. Daugelį jų galima vadinti ALK auklėtiniais (jie, kaip ir vertėjai – mokslininkai, ne tik vertė, bet ir recenzavo, teikė siūlymus, kokias knygas leisti). Iš jų galima paminėti M. Adomėną, E. Kūrį, N. Kardelį, E. Macevičiūtę ir kitus. Nemažai jų studijavo užsienyje, tad turėjo progos tobulinti ne tik profesinius, bet ir kalbinius gebėjimus.

Tai, kad tarp ALK serijos vertėjų profesionalų tėra vienas kitas, o dauguma – įvairių sričių teoretikai ir praktikai, viena vertus, yra teigiamas dalykas. Jie gerai išmano verčiamų knygų specifiką, geba savarankiškai spręsti terminijos ir kitas problemas. Kita vertus, vertimams jie gali skirti tik tam tikrą laiko dalį, dažnai renkasi tarp savo pagrindinio bei papildomo (šiuo atveju – vertimo) darbo, dėl to nesuskumba laiku atlikti vertimo. Galbūt tokia situacija iš dalies paaiškina faktą, kad dauguma vertėjų (per 70) yra išvertę tik po vieną knygą.

Paprastai stengiamasi versti tiesiai iš originalo, bet yra ir iš tarpinio (derinant su originalu) vertimo verstų knygų. Tokiu pavyzdžiu gali būti U. Eco knyga „Menas ir grožis Viduramžių estetikoje“, kuri buvo verčiama iš anglų kalbos, derinant su itališkuoju variantu (vertėjas J. Vilimas išmoko italų kalbą ir sutikrino vertimą iš anglų kalbos su itališku originalu).

Leidybą dažniausiai stabdo su vertimu susijusios problemos. Būta, kad verčiant knygą pasirodydavo naujas, pataisytas originalo leidimas ir vertimą tekdavo pradėti iš naujo, prašant ALF papildomo finansavimo, kaip nutiko „Pradų“ rengtai B. Guy Peters'o „The Politics of Bureaucracy“ (verčiant iš 4 leidimo, pasirodė 5-asis...). Iš 2002 m. pavasarį leistų kiek daugiau kaip 100 knygų trečdalis vėlavo dėl vertimo. Sakysim, leidyklos vėluoja sudaryti sutartis su vertėjais, vieni iš jų atsisako, kyla problemų ieškant naujų, arba jie užsiėmę kitais darbais (pvz., rašo disertacijas), gyvena

užsienyje (tada kenčia redagavimas) ar serga, pasitaiko keblumų, kai knygą verčia du ar daugiau vertėjų: komplikuojaši baigimo terminai, užsitęsia redagavimas; būna ir tokių prastų vertimų, kad jų nesiima redaguoti joks redaktorius.

Poligrafinė kultūra. ALF siekė sukurti vientisą ALK serijos knygų dizainą. Iš pradžių visų knygų viršelius kūrė dailininkas E. Karpavičius. Vėliau ši funkcija perėjo leidykloms, bet sutartyse atsirado reikalavimas, kad leidykla turi derinti knygos vidinius maketus su fondu, kur juos iki šiol prižiūri E. Karpavičius. Kaip dizaino elementą galima traktuoti ir ALF reikalavimą viršelyje bei reklaminiuose tekstuose nurodyti, kad knygos leidimą rėmė fondas ir VEU Vertimų projektas. Vėliau į sutartis buvo įtrauktas reikalavimas, jog leidykla turi pasirūpinti, kad knygos pirmajame viršelyje bei nugarėlėje greta leidyklos pavadinimo būtų išspausdintos raidės „ALK“, o ketvirtajame – ALK serijos reklaminis tekstas, kurio tikslią formuluotę turi pateikti fondas, VEU logas ir brūkšninis kodas. Antroje antraštinio lapo pusėje bei ketvirtajame viršelyje greta ISBN numerio turi būti nurodomas ir serijos numeris ISSN 1392-1673. Galima teigti, kad ALF sukūrė knygos dizaino standartą, kuriuo gali naudotis leidyklos, taip sutaupydamos lėšų, nors jo koncepcijos kai kam ir kelia abejonių⁴.

Platinimas. Laikantis „išėjimo“ politikos knygų platinimas patikėtas leidėjams. 1997 m. siūlyta skatinti mažesnių leidyklų savarankiškų susivienijimų / platinimo tarnybų kūrimąsi – taip tikėtasi ne tik išspręsti fondo knygų sklaidos problemas, bet ir padėti leidykloms platinti kitas savo knygas. Manyta, kad tai būtų vienintelis ilgalaikis šio klausimo sprendimas, nes visada būdavo prieštaraujama tam, kad ALF centralizuotų knygų platinimą. Laikomasi nuostatos verčiau skatinti leidėjus veikti savarankiškai, kad kuo daugiau procesų perimtų leidyklos ir platintojai, tikėta, kad ir ALF, ėmus veikti savarankiškoms platinimo tarnyboms, sutaupys lėšų. Deja, šios idėjos liko tik gerais norais.

ALK remiamos knygos – akademinės, be to, kai kurios iš jų yra įtrauktos į aukštųjų mokyklų dalykų mokymo programas kaip privalomoji arba pagalbinė literatūra, kai kurios yra trumpi tam tikrų dalykų vadovėliai, o tokius labai mėgsta studentai, tad jų platinimas pasižymi specifinėmis ypatybėmis (ilgesniu nei komercinės knygos platinimo laiku, taip pat platinimo sezoniskumu). Geriau tai galima pastebėti analizuojant ALK plitimą pagal jų tematiką (tiesa, tam labai kliudo fragmentiški tiražų ir platinimo duomenys).

ISTORIJA. Tarp šios tematikos knygų yra viena lyderė pagal kiekybę – tai P. Burke's „Renesansas“, išleista 1992 m. net 7000 egz. tiražu. Tačiau nepaisant kainos – 1 Lt

⁴ Vienas recenzentas 1995 m. siūlė keisti ALF knygų išorę, nes jos savo senamadiška akademine išvaizda atstumia dalį jaunesnių skaitytojų, ir ragino atsižvelgti, kad yra į popkultūros standartus linkusių skaitytojų.

– ji 2000 m. dar nebuvo baigta platinti (liepą buvo parduota 6477 egz., arba 92,5 proc.). Iš sėkmingesnių platinimo prasme knygų minėtinos M. Davieso „Dievo žaistas“ ir A. Lieveno „Pabaltijo revoliucija“ (3000 egz.) (abi parduotos), galbūt W. Laquero „Europa mūsų laikais“ (2500 egz. išplatinta per ketverius metus, kaina 9,50 Lt) ir J. Huizingos „Viduramžių ruduo“ (po trejų metų platinimo iš 2500 egz. buvo likę 65 egz.). Iš prastesnių – P. Gay „Veimaro kultūra“ (1994 m. išleidus 4000 egz. tiražu, 1999 m. gruodį dar buvo likę 2307).

Tiražų svyravimas iš pirmo žvilgsnio sunkiai paaiškinimas: nuo 7000–4000 egz. 1994 m. iki 1500–2000 egz. 1995 m., o 1999 m. vėl pasirodo 3000 egz. tiražai (matyt, šis atvejis – leidyklos klaida).

LITERATŪRA. Ko gero, sėkmingiausia šios tematikos knyga – A. Camus „Rinktinės esė“ (parduota 5000 egz.). Įdomi situacija su Cz. Miloszo knygomis. Tik viena – „Pavergtas protas“ – išparduota gana greitai. Kitos jo knygos buvo perkamos vangiau. Sakysim, iš 4000 egz. „Tėvynės ieškojimo“ po dvejų metų platinimo buvo likęs ketvirtadalis, o iš 3000 egz. „Ulro žemės“ ir „Lenkų literatūros istorijos“ praėjus trejiems metams – atitinkamai 1414 ir 1120 egz. Šiuo atveju daug labiau vykęs M. Bachtino „Dostojevskio poetikos problemos“ platinimas: 1996 m. išleistos 2000 egz. tiražu šios knygos po metų buvo likę 395 egz. Tiražai po 1994 m. (4000 egz.) sumažėjo iki 3000–2000–1500 egz.

POLITIKA. Tiražų prasme vėl pastebimas tas pats svyravimas nuo 5000 (nors tai, regis, būta ilgiausiai platinta knyga – G. Sabine's, T. Thorsono „Politinių teorijų istorija“: ji išleista 1994 m., o 2000-ųjų duomenimis, jos buvo parduota 4858 egz., arba 97,1 proc.) iki 3500–2000–1500 egz. Tačiau ir tokio tiražo knygų platinimas trunka ilgai. Sakysim, 1992 m. 3000 egz. tiražu išleista M. Walzerio knyga „Kritikų draugija“ buvo veik išplatinta per aštuonerius metus. Galima pasakyti, kad per trejus metus parduodama apytikriai pusė šių knygų tiražo.

SOCIOLOGIJA. Pastebimas tradicinis svyravimas: iš pradžių 5000, vėliau krito iki 4000, galiausiai – iki 3000–2000 egz. Težinoma, kad per penkerius metus buvo parduoti visi 5000 egz. P. Bergerio knygos „Sociologija“. Kitų leidinių per įvairų laikotarpį realizuota pusė tiražo (sakysim, iš 1995 m. 2000 egz. tiražu išleistos L. A. Scaffo knygos „Veržiantis iš geležinio narvo“, 2000 m. liepos duomenimis, buvo parduota 990, t. y. 49,9 proc.) arba net mažiau (M. Foucault „Seksualumo istorijos“, išleistos 1996 m. 4000 egz. tiražu, 1999 m. gruodžio duomenimis, buvo parduota 1295). Šiuo atveju kaip išimtis atrodo M. Weberio „Protestantiškoji etika“, išleista 1997 m. 2500 egz. tiražu, o 2000 m. liepos duomenimis, jos buvo parduota 1880 (arba net 75,2 proc.) ar B. Andersono „Įsivaizduojamos bendruomenės“ (išleista 1999 m. 3000 egz. tiražu, kaina 10 Lt., 1999 m. gruodžio duomenimis, buvo likę 1513; vargu ar yra daugiau taip sparčiai platinamų knygų).

KULTŪRA. Iš pradžių knygos buvo leidžiamos net 8000 egz. tiražu, vėliau jie sumažėjo iki 2500–2000, o paskui šoktelėjo iki 4000–3000; šiuo metu yra maždaug 2000–2500 egz. Yra ir sunkiai realizuojamų knygų (sakysim, iš 8000 egz. tiražu 1992 m. išleistos C. Levi-Strauso knygos „Rasė ir istorija“ po penkerių metų dar buvo likę 2586 egz., nors kaina – 1 Lt), bet yra ir išparduotų, nors per ilgą laiką, pavyzdžiui, E. Gellnerio „Postmodernizmas, protas ir religija“ (išleista 1993 m. 2500 egz., išparduota iki 2000 m. liepos). Per penkerius metus iš 1993 m. išleistos 3000 egz. J. Baldwin knygos „Viduramžių kultūra“ iki 1998 m. rugsėjo buvo parduota 2615 egz. Panašus, t. y. treji–penkeri metai, ir kai kurių kitų knygų realizavimo laikas.

FILOSOFIJA. Veik visą laiką tiražai svyravo tarp nuo 2000 iki 3000, retsykais sumažėdavo iki 1500. Parduota L. Kolakowskio „Metafizinis siaubas“ (3000 egz. per beveik ketverius metus), Aurelijaus Augustino „Pokalbiai su savimi“ (3500 egz. daugiau kaip per ketverius metus), J.S. Millo „Apie laisvę“ (3000 egz. per penkerius metus), A. Schopenhauerio „Pasaulis kaip valia ir vaizdiny“ (3000 egz. per penkerius metus). Panaši, t. y. ketveri penkeri metai, ir kai kurių kitų filosofijos knygų pardavimo trukmė, tačiau yra ir tokių, kurios „netelpa“ į šį terminą. Sakysim, 2000 m. liepos duomenimis, 1995 m. išleistos 3500 egz. F. W. Schellingo knygos „Žmogaus laisvės filosofija“ (kaina – 4 Lt) buvo parduota 2885 egz. (82,4 proc.).

PSICHOLOGIJA. Duomenų apie šių knygų platinimą labai stinga. Težinoma, kad išparduota Ž. F. Brabanto knyga „Psychoanalizė“ (išleista 1994 m. 4000 egz. tiražu) ir V. Kavolio „Kultūrinė psichologija“ (2000).

EKONOMIKA. Iš pradžių šios tematikos knygos pasižymėjo dideliais tiražais: 7000–4000, dabar jie sumažėjo iki 2000 egz. Iki šiol išparduota R. Ch. Eppingo knyga „Pasaulio ekonomikos ABC“ (per trejus metus po išleidimo). Kitos knygos platinamos sunkiau.

TEISĖ. Turimi duomenys labai fragmentiški. Knygos buvo leidžiamos 2000–3000 egz. tiražu ir pasižymėjo skirtingais realizavimo terminais. Sakysim, 2500 egz. tiražu 1993 m. išleista M. Glendono knyga „Vakarų teisės tradicijos“ buvo parduota iki 2000 m. liepos, o 3000 egz. 1997 m. išleistos H. L. A. Harto knygos „Teisės samprata“ (kaina – apie 10 Lt) per trejus metus buvo parduota 2668 egz. (88,9 proc.). Pastarosios dvi knygos – vadovėliai (beje, pažymėtina, kad teisės ir ekonomikos knygoms Leidybos programa neskyrė tiek dėmesio, kiek kitoms, nes šios tematikos knygų leidyba remia kitos ALF programos).

Reikia pasakyti, kad ALF pasiekė savo tikslą: jos remiamos knygos yra pigesnės nei kitos panašios Lietuvoje leidžiamos knygos.

Vienas iš knygų platinimo būdų yra bibliotekos. Knygos dovanojamos Lietuvos viešosioms, aukštųjų mokyklų ir gimnazijų bibliotekoms. Leidybos programos vadovai 10-ojo dešimtmečio pabaigoje pabrėžė, jog bibliotekos yra svarbi institucija, užtikrinanti knygų vartojimą, kartu teigė, kad iki galo nesutvarkytas ALK serijos knygų

platinimas bibliotekoms, nors iš esmės buvo susitarta su Švietimo ir mokslo ministerijos Bibliotekų kolektořiumi (situacija pasikeitė po kolektořiaus panaikinimo ir vėliau ALF užsakymu tuo užsiėmė firma „Mūsų knyga“).

Leidyklos tam tikslui 300 egz. turi perduoti ALF. Vienu metu iš jų 120 egz. (70 egz. kietu įriřimu ir 50 egz. minkštu) reikėjo perduoti tiesiai ALF, o 180 egz. kietu įriřimu – nemokamai Lietuvos nacionalinei, aukštųjų mokyklų, Mokslių akademijos bei pagrindinėms vieřosioms bibliotekoms (t. y. platinti pagal fondo pateiktą sąrašą). Buvo laikas, kai iš leidyklų reikalauta, kad jos pačios pristatytų knygas bibliotekoms, taigi nedidelėms leidykloms tai buvo nemenka problema.

Reklama. Iš esmės pagal fondo strategiją knygų reklama patikėta leidykloms. Iš ALF reklaminių renginių pirmiausia reikėtų paminėti 100-osios knygos išleidimo proga surengtą programos aptarimą ir diskusijas „100 ALK knygų: kokių knygų Lietuvai reikia?“ Vilniuje, Kaune ir Šiauliuose 1998 m. balandį–gegužę. Jų metu buvo platinamas serijos leidinių katalogas, surengtos knygų parodos, sulaukta nemenko žiniasklaidos dėmesio.

Apskritai 1998 metai reklaminiu atžvilgiu buvo išskirtiniai. Tais metais bendradarbiaujant su kitomis organizacijomis bei institucijomis ALF namuose ir kitur vyko kelių išleistų knygų aptarimai ir pristatymai, matyt, davę pradį šiuo metu nuolat rengiamiems serijos knygų aptarimams-diskusijoms ALF namuose. Tarptautinės Varšuvos knygų mugės metu, dalyvaujant autoriams bei grupei Lietuvos ir Lenkijos mokslininkų, buvo pristatytos ir aptartos dvi knygos: L. Balcerowicziaus „Kapitalizmas. Socializmas. Transformacija“ ir N. Davieso „Dievo žaistas“.

Matyt, toks aktyvumas aiřkintinas Leidybos programos siekiu užtikrinti išleistų knygų vartojimą tam pasitelkiant vieřas diskusijas ir aptarimus, recenzijas spaudoje. Atmenant ankstesnių knygų sukeltas vieřas diskusijas 10-ojo deřimtmečio pabaigoje buvo numatyta rengti knygų aptarimus kartu su atitinkamomis fondo programomis. Tokie renginiai buvo laikomi idealūs, jei suradus partnerių pavykdavo pasikviesti autorių ir surengti aptarimą-diskusiją.

Vertinant iš leidybos pozicijų, ALK priskiriama dalykinei verstinei literatūrai. Kaip jau buvo matyti aptariant kai kurias ALK leidybines ypatybes (tai, kad leidžiant vertimus atsiranda papildomų sąlygų, kurios sunkina, ilgina, brangina leidybos procesą, konkrečiai – leidinio pasirinkimas, autorių teisių, vertėjo paieška, leidybinės grupės sudarymas), ALK tenka vertinti turint omeny vertimo, kaip leidybos sferos, ypatybes, kurios mažoje šalyje skiriasi nuo didelių šalių leidybinių tradicijų, turi įtakos ir ALK leidėjams, tuo labiau kad jiems tenka susidurti su moksline literatūra, kurios terminija nėra galutinai nusistovėjusi, o pradėjus ALK leidybą jos apskritai veik nebuvo.

Nedidelėje šalyje ir nedidelėje rinkoje vertimai užima ypatingą vietą, nes iřteklių ir autorių problema verčia leidėjus daugelį leidybinių niřų užpildyti pirmiausia verti-

mais. Tai rodo ir spaudos statistika: vertimai sudaro apie 30 proc. visų išleidžiamų knygų.

Dalykinės verstinės literatūros leidyba priklauso nuo šalies ekonominių sąlygų, visuomeninių poreikių, žmonių perkamosios galios, vyriausybės politikos, leidybinės konkurencijos ir kitų išorinių veiksnių. Tokios literatūros leidybos pokyčiai nėra adekvatūs visos leidybos pokyčiams. Sakysim, 1998 m., palyginti su 1997 m., leidyba Lietuvoje ūgtelėjo 4,3 proc., dalykinės verstinės – net 29,5 proc., o kriziniais 1999 m. smuko 0,3 proc., nors dalykinės verstinės dar tebeaugo (tiesa, tik 4 proc.). Siekis išlikti verčia leidėjus orientuotis į komercinio pobūdžio dalykinę verstinę literatūrą (tuo labiau kad nepaisant padidėjusio aukštųjų mokyklų skaičiaus studijuojantis jaunimas negali skirti daug lėšų knygoms), ir ALK kasmet sudaro nedidelį procentą dalykinės verstinės literatūros. Tačiau tarp pasirinktos tematikos knygų jų dalis nemenka ir paprastai dominuoja kokybiškai.

ALK atsirado kone tuščioje vietoje. Iki 10-ojo dešimtmečio Lietuvoje turėta patirties leidžiant tik filosofinę literatūrą. ALK suformavo naują šiuolaikinės vakarietiškos politologinės, sociologinės, filosofinės, kultūrologinės, teisinės ir kitos literatūros leidybos tradiciją, o tokia literatūra padeda Lietuvai įveikti uždaramą ir autoritarinę mąstyseną. Šios leidybos prioritetai nuolat koreguojami atsižvelgiant į kintančią strategiją ir poreikius, turint omenyje, kokių atviros visuomenės egzistavimui svarbių sričių knygų trūksta ar kad kai kurios ALK knygos be platesnio konteksto (t. y. stingant panašios tematikos literatūros) pakimba ore.

Vertinant ALK, galima teigti, kad šios knygos sudaro ženkliai dalį tarp Lietuvoje per šį laiką išleistų humanitarinių ir socialinių mokslų literatūros knygų, o tokioje knygos rinkoje kaip Lietuvos tai nebūtų įmanoma be ALF paramos. Jos iniciatyva leidžiamos knygos padėjo sukurti naują mokslinę terminiją.

Kalbant apie organizacinį ALK aspektą, Leidybos programa nuo pat pradžių veikė remdamasi „išėjimo“ strategija. ALF stengėsi nepasiduoti pagundai kurti savo pavyzdinę leidyklą arba knygyną, savo platinimo tinklą. Jis siekė dirbti su šikūrusiomis privačiomis leidyklomis, kad šios, ilgainiui įgijusios patirties, galėtų savarankiškai tęsti verstinių humanitarinių ir socialinių mokslų knygų leidybą, išlaikyti programos nuostatas. Leidybos programa ženkliai prisidėjo prie profesinio leidėjų ir knygų platintojų tobulinimo, organizavo ir rėmė Lietuvos leidėjų dalyvavimą tarptautinėse knygų mugėse.

Per visus šiuos metus paramos leidykloms būdai ir mechanizmai buvo nuolat lanksčiai keičiami, taikantis prie ekonominių ir kitų sąlygų, verčiant leidyklas elgtis neįprastai, diegiant naujoves ir t. t. Mažinant paramą buvo stengiamasi išlaikyti pagrindinius principus – remti kokybišką sudėtingų vertimų rengimą. Šiuo siekiu iš dalies galima paaiškinti ir tradicines trukmės normas viršijantį ALK knygų leidybos laiką. Tiesa, kai kada gaisiaties priežastimi tampa ir pačių leidyklų atmetinis požiūris į ALK, ypač jei leidykla vienu metu rengia leidybai ne vieną knygą, o trūkstant apyvartinių lėšų grantą panaudoja

skubiausiems poreikiams patenkinti. Reikia pasakyti, kad ALF vis dėlto retokai taiko sutartyse numatytus „apsauginius“ punktus (baudas, sutarties nutraukimą ir pan.) ir gana dažnas reiškiny yra sutarčių pratęsimas. Galima teigti, kad ALF Leidybos programa ženkliai prisidėjo prie privačių Lietuvos leidyklų plėtros, naujos knygų kokybės ir pasaulinius standartus atitinkančio knygos dizaino (Leidybos programa inicijavo ir brūkšninių kodų atsiradimą knygose, taip pat rekomendacines jų kainas).

Bendradarbiavimas su ALF leidykloms padėjo stiprėti finansiškai, kaupti patirtį ir įsitvirtinti kaip iš dalies akademinės leidykloms (reikia nepamiršti, kad daugelio knygų leidybą rėmė ne tik Leidybos, bet ir kitos ALF programos, ypač ŠLA). Tokios jos išlieka ir dabar, kol dar tebedirba ALF, o jo Leidybos programos išsaugojimo būtinybę lemia keletą metų trunkanti nepalanki leidybai padėtis (menka gyventojų perkamoji galia, ribotos galimybės gauti bankų paskolas, apyvartinių lėšų stoka, silpna platinimo, ypač mokslinių knygų, grandis). Švietimo ir mokslo ministerija remia tik lietuvių mokslininkų darbų leidybą.

Galima sutikti su prieš keletą metų G. Kadžiulytės pareikšta mintimi, kad jei ALF nustotų remti jos strategiją atitinkančių vertimų leidybą, jų neabejotinai sumažėtų, tačiau pačios leidyklos jau nežlugtų ir, tikėtina, bent iš dalies išsaugotų akademinį profilį (aišku, stipresniosios, nes mažoms leidykloms reikėtų pirmiausia galvoti apie išlikimą). Tačiau didžiausia problema – tuštuma, kuri liks po ALF sprendimo nebe-remti leidybos. Deja, nors esama minčių iš anksto tam rengtis, t. y. kad ALF prisidėtų gerinant valstybės biudžeto lėšų leidybai skirstymo mechanizmą (ALF ekspertai galėtų dalyvauti Kultūros ministerijos strateginiuose posėdžiuose tais klausimais), nieko negirdėti bent apie kokius nors žingsnius jas įgyvendinti.

ALF Leidybos programa buvo pirmoji tokia iš gausybės Soroso fondų remiamų programų, tarsi bandomasis projektas, kurio išmėginti metodai dabar taikomi kitų fondų, o pats programos iniciatorius D. Čuplinskas tapo panašios visų Soroso fondų regioninės programos vadovu.

Įteikta 2002 m. gruodžio mėn.

LITERATŪRA

1. *Book Publishing in Lithuania* / Remigijus Misiūnas, transl. Elena Maceviciūtė. Vilnius: Lithuanian Publishers Association, 2002. 42 p. ISBN 9955-9557.
2. *Metinė ataskaita* / Atviros Lietuvos fondas. Vilnius, 1999. 72 p.
3. *Mokslas ir menas Klaipėdos universitete 2001*: informacinis leidinys Nr. 3. Klaipėda, 2002. 269 p.
4. *Studijų programos: 2002–2004*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2002. 775 p.
5. *Vilniaus universiteto pagrindinių studijų programos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1999. 333 p.

JULIJA ZINKEVIČIENĖ, REMIGIJUS MISIŪNAS

Abstract

The Publishing program of the Lithuanian Open Foundation (Soros foundation) has been working for more than ten years. The specialists of the Faculties of Communication and Philosophy had done a research of the activity of the Publishing program in 2001–2002. One of the tasks of this research was to see how the activity of the Publishing program influenced the publishing in Lithuania.

LOF has been supporting publishing of the risky (from commercial viewpoint) literature, such as philosophy, political science, cultural science and others. This is very important in such small market as Lithuania. The books, supported by LOF, are included into one big series – “Book of the Open Lithuania“. These books make a substantial part of humanitarian and social science literature, published in Lithuania.

Publishing program has been working on the base of „leaving“ strategy – LOF is creating or supporting structures, which are going to continue the started work. The forms and mechanisms of support for publishing houses were changed constantly, depending on economical and other conditions in Lithuania. The publishing houses, which worked with LOF, became stronger in financial aspect and they obtained experience of working in academy literature market. The support for publishing of the academy literature is still very important in Lithuania and the biggest problem is the replacement of LOF when the foundation will finish its activity in Lithuania.